

Ч 511.47

X 55

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

ХЛЄБЦЕВИЧ КАТЕРИНА ВІТАЛІЇВНА

УДК 796.01.3-058.862

**СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ЗАСОБАМИ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ**

24.00.02 – Фізичне виховання, фізична культура
різних груп населення

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з фізичного виховання і спорту

Харків – 2007

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківській державній академії фізичної культури, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Єфіменко Павло Богуславович,
Харківська державна академія фізичної культури,
професор кафедри рекреації та фізичної реабілітації.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Шиян Богдан Михайлович,
Тернопільський національний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка, завідувач кафедри теоретичних
основ і методики фізичного виховання;

доктор біологічних наук, професор
Самойлов Микола Григорович,
Харківська державна академія фізичної культури,
завідувач кафедри педагогіки та психології.

Провідна установа: Чернігівський педагогічний університет
ім. Т.Г. Шевченка, кафедра педагогіки, психології та ме-
тодики фізичного виховання, Міністерство освіти і науки
України, м. Чернігів.

Захист відбудеться 24 квітня 2007 р. о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 64.862.01 у Харківській державній академії фізичної культури (м. Хар-
ків, вул. Клочківська, 99).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківської державної академії фі-
зичної культури (61022, м. Харків, вул. Клочківська, 99).

Автореферат розіслано « 22 » березня 2007 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої

В.С. Ашанін

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Нині в Україні нараховуються тисячі державних закладів, в яких виховують дітей-сиріт: дитячі будинки та школи-інтернати в системі Міністерства освіти і науки України, соціальні притулки в системі Міністерства праці та соціальної політики України, будинки дитини, які належать до Міністерства охорони здоров'я України. Одним з головних завдань цих закладів є створення для їх мешканців психологічно комфортного середовища й умов, наближених до домашніх. Існує низка публікацій присвячених цій проблемі: І.Ф. Дементьєва (1997); П.С. Вадимець (1998); І.Ф. Рековська (1998); Н.К. Радіна (2000); О.М. Ба-
мажурова (2002) та ін.

Сирітство довгий час вважали закритою темою, щоб не травмувати суспільну свідомість. Соціально-економічна криза, що є в Україні, негативно відбивається на функціонуванні сім'ї як соціального інституту, внаслідок чого щорічно збільшується кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тому проблема соціального захисту та соціальної адаптації дітей цієї категорії вельми актуальна. Питання, які стосуються здоров'я нації та фізичного виховання широко відображаються в державних документах. Це насамперед Державний стандарт освіти, Концепція фізичного виховання у системі освіти України й Державна цільова комплексна програма "Фізичне виховання – здоров'я нації".

Фізична культура як соціальний інститут має велике значення в процесі соціалізації людини. Без її впливу не може бути гармонійним та ефективним процес входження людини до суспільства, інтеграції у різні типи соціальних спільнот, формування соціально важливих якостей, цінностей, знань, навичок людини, без яких вона не стає дієздатним учасником суспільних відносин (Л.П. Матвеев, 1991; О.Д. Дубогай, Б.П. Пангелов, Н.О. Фролова, М.І. Горбунко, 2001; Т.Ю. Круцевич, 2003). Тому фізичне виховання та заняття фізичною культурою можуть значно поліпшити процес соціальної адаптації і дітей-сиріт.

Враховуючи це, державна система виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вже давно потребує нових та ефективних рішень, навіть радикальних змін виховання дітей в умовах закладів інтернатного типу. У зв'язку з цим значної уваги потребують дослідження факторів виховання і навчання, що впливають на здоров'я й особистісні якості цієї категорії дітей.

Одним із необхідних засобів виховання та навчання мають бути заняття фізичними вправами у різних формах – від щоденної ранкової гімнастики до спортивних тренувань, які є важливими у процесі соціалізації дитини.

Способи подолання наслідків рухової депривації, рівно як і способи її профілактики, очевидні – необхідно створювати умови, які всіляко сприяють розвитку рухової активності дитини. Довгий час заняття фізичною культурою розумілися досить однобічно – як розвиток рухового апарату, при цьому зовсім не враховувалося її особливе, важливе значення для розвитку особистості лю-

дини. Сьогодні у психології є багато даних про те, що розвиток рухів у дитинстві має зв'язок з формуванням ядра особистості людини – почуття Я, образу Я, в той час як найважливішим періодом розвитку самосвідомості людини є час, коли дитина починає відчувати себе причиною і джерелом власних дій.

З урахуванням цього, науково-методичне обґрунтування, практична робота й використання фізичного виховання та спорту дітей-сиріт з метою ефективної соціальної адаптації є актуальним напрямком досліджень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дослідження даної проблеми входить до Зведеного плану НДР у сфері фізичної культури і спорту Державного комітету України з фізичної культури та спорту на 2001-2005 рр. за напрямком 2.1.6 “Комплексний підхід до вирішення завдань фізичного виховання учнівської молоді” з проблеми 2.3.4 “Вдосконалення процесу фізичного виховання у навчальних закладах” (номер державної реєстрації 0101U006477) та на 2006-2010 рр. за темою 2.4.12.1 п «Психолого-педагогічне обґрунтування підвищення ефективності спортивної діяльності та відновлювальних процесів після фізичних навантажень» (номер державної реєстрації 0106U011985). Роль автора полягала у визначенні ефективності використання засобів фізичного виховання і різних видів спорту в процесі соціалізації дітей-сиріт.

Мета роботи: обґрунтувати доцільність використання засобів фізичного виховання і спорту для оптимізації соціальної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1. Здійснити аналіз сучасного стану проблеми соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Виявити рівень психо-фізіологічного стану та фізичної підготовленості дітей і підлітків сиріт, що виховуються в інтернаті та їх однолітків з сімей.
3. Визначити вплив різних видів занять фізичною культурою та спортом на формування якостей особистості дітей та підлітків, позбавлених батьківського піклування.
4. Розробити рекомендації щодо застосування різних видів занять фізичними вправами та спортом для оптимізації соціальної адаптації дітей-сиріт.

Об'єкт дослідження – соціальна адаптація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предмет дослідження – вплив засобів фізичного виховання і спорту на оптимізацію соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки.

Методи дослідження:

1. Теоретичний аналіз та узагальнення літературних даних.
2. Педагогічні методи дослідження: опитування, спостереження, тестування, бесіди, констатуючий і формуючий експеримент.

3. Медико-біологічні та психолого-педагогічні методи дослідження.

4. Методи математичної статистики.

Наукова новизна отриманих результатів:

– виявлено вплив занять фізичною культурою на формування якостей особистості дітей-сиріт різного віку;

– доповнено дані щодо психо-фізіологічного стану дітей і підлітків сиріт;

– виявлено взаємозв'язок впливу рівня «Я-концепції», явної тривожності та стрес-співволодіючої поведінки на соціальну адаптацію дівчат та хлопців-сиріт;

– вперше встановлено доцільність занять різними видами спорту дітей-сиріт різного віку з метою оптимізації соціальної адаптації;

– вперше визначено довгостроковий вплив різних спортивних спеціалізацій на формування психо-фізіологічних якостей юнаків та дівчат сиріт.

Практичне значення одержаних результатів полягає у підвищенні ефективності вирішення проблеми соціалізації дітей-сиріт з використанням занять фізичною культурою і спортом в умовах спеціалізованих закладів. Застосування отриманих результатів поліпшить та вдосконалив вже існуючу систему виховання дітей в умовах закладів інтернатного типу.

Отримані дані можуть бути використані викладачами фізичної культури, тренерами з різних видів спорту в навчальному процесі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах спеціалізованих закладів.

Впровадження основних матеріалів дослідження, розроблених рекомендацій підтверджено актами впровадження в навчально-виховний процес загальноосвітньої школи-інтернату I ступеня для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, №4 м. Харкова (від 23 січня 2006 р.), загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступенів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування с. Кочеток (від 12 квітня 2006 р.), Харківського обласного вищого училища фізичної культури і спорту (від 14 вересня 2006 р.) та Харківської державної академії фізичної культури (від 5 грудня 2006 р.).

Особистий внесок здобувача полягає у постановці проблематики, визначенні мети, завдань досліджень, а також методичних підходів для їх вирішення. Автор безпосередньо брав участь у проведенні занять і досліджень, статистичній обробці, теоретичному обґрунтуванні й інтерпретації отриманих даних.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи викладені та обговорені на засіданнях кафедр теорії та методики фізичного виховання, педагогіки та психології, зимових видів спорту, велоспорту та туризму Харківської державної академії фізичної культури. Результати дослідження були опубліковані в науково-методичних збірниках, збірках конгресів та конференцій, а також у доповідях на Міжнародній науковій конференції «Фізична культура, спорт та здоров'я» (м. Харків, 2003, 2004, 2005, 2006).

Публікації. Здобувачем опубліковано за темою дисертації 9 робіт, з яких 5 статей у виданнях, затверджених ВАК України, 4 статті і тези в збірниках наукових праць.

Структура й обсяг дисертаційної роботи. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, практичних рекомендацій, списку використаних джерел, додатків і актів впровадження. Викладена на 232 сторінках тексту, ілюстрована 50 таблицями і 9 малюнками. У бібліографії приведено 319 джерел, з них 24 іноземних публікацій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету і завдання дослідження, представлено наукову новизну та практичне значення роботи, особистий внесок здобувача, окреслено сферу апробації та впровадження результатів наукових досліджень.

У першому розділі «*Проблема соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні*» зроблено теоретичний аналіз та узагальнення наукових праць за проблемою дослідження. Розглянуто питання щодо соціальної політики держави по відношенню до дітей-сиріт та системи навчально-виховних закладів, в яких вони виховуються, проблеми ефективності їх функціонування. Висвітлені соціально-психологічні особливості вихованців шкіл-інтернатів та їх постінтернатної адаптації, а також сутність корекційного виховання дітей-сиріт. Розкрито вплив занять фізичними вправами на формування якостей особистості дітей та соціально-психологічні особливості спортивної діяльності. Проаналізовано мотиваційну сферу ставлення юнаків та дівчат до фізкультурної і спортивної діяльності.

Розглянуті в літературі питання в основному стосуються дітей, що виховують у сім'ях, тому є актуальним виявлення впливу різних видів занять фізичною культурою і спортом на становлення якостей особистості дітей-сиріт, що дозволить цілеспрямовано впливати на їх формування і корекцію та соціальну адаптацію.

У другому розділі «*Методи та організація досліджень*» обґрунтовано використання комплексу методів і описана організація дослідження.

У законодавчих актах окрім терміну «діти-сироти», використовуються поняття «діти, які залишилися без піклування батьків» та «діти, позбавлені батьківського піклування». На наш погляд, ці терміни поглинаються найцирішим за змістом поняттям «діти-сироти». Тому воно нами використовується для всіх перелічених категорій дітей.

Дослідження проводилося поетапно протягом 2002-2006 рр.

На *першому етапі (2002 р.)* відбувалося формулювання об'єкта, предмета, цілей і завдань досліджень. Вивчався стан питання щодо методики занять з фізичного виховання і спорту дітей-сиріт за даними літературних джерел і

практичного досвіду вихователів, викладачів фізичної культури та тренерів. Це дало змогу теоретично обґрунтувати систему соціалізації дітей-сиріт, які виховуються в спеціалізованих закладах.

На *другому етапі (2002-2003 рр.)* досліджувався рівень фізичного розвитку, соціально-психологічного стану і фізичної підготовленості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування 12-13 та 15-16 років, що виховуються у спеціалізованих закладах у порівнянні з однолітками із загальноосвітніх шкіл. Були виявлені особливості формування якостей особистості дітей-сиріт під впливом занять фізичною культурою.

Для визначення впливу занять фізичною культурою і спортом на становлення особистості дітей-сиріт ми запропонували такий алгоритм побудови індивідуальної програми фізичного виховання в системі спеціальної освіти: визначити чіткі цілі та завдання з урахуванням вікових і психологічних можливостей дітей; створити умови для соціальної адаптації, які будуть сприяти розвитку комунікативних якостей особистості; провести діагностику рівня фізичного розвитку дітей (визначення вихідного рівня моторного розвитку й оцінка підвищення фізичного розвитку); змінити і збільшити обсяг теоретико-методичних знань з предмету "Фізична культура"; ввести інтегровані уроки фізичної культури; розвивати фізичні здібності дітей за допомогою ігрового методу на різних етапах навчання; використовувати очні посібники, підручники з предмету "Фізична культура"; організувати в спеціальних закладах системну позакласно-оздоровчу та спортивну роботу, враховуючи інтереси і потреби дітей; здійснити проведення секційної і гурткової роботи в групах за віком, а також у змішаних групах; поєднувати позакласну спортивну й оздоровчу роботу між різними закладами інтернатного типу.

На *третьому етапі (2002-2005 рр.)* був проведений чотирирічний педагогічний експеримент, в якому було визначено вплив занять спортом на психічний розвиток і процес соціалізації дітей-сиріт.

У той же час ми провели дослідження щодо виявлення впливу занять окремими видами спорту на процес соціальної адаптації дітей-сиріт. Було створено 5 груп з дітей-сиріт 12-13 років (2002 р.) у кількості 15 хлопців, які займаються боксом, 15 хлопців – футболом, 14 хлопців – баскетболом, 12 хлопців – лижним спортом та 12 дівчат – легкою атлетикою. Під час повторного тестування (в 2005 р.) кількість дітей відповідно зменшилася, окрім футболу та баскетболу: в боксі – до 12, в лижному спорті і легкій атлетиці – до 10.

Мета проведення цього експерименту полягала в тому, щоб визначити вплив різних видів спорту на формування якостей особистості у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

На *четвертому етапі (2006 р.)* відбувалося уточнення теоретико-методичних аспектів фізичного виховання дітей-сиріт, проводилося аналітичне,

математичне і прикладне узагальнення результатів, а також систематизувалися показники усіх експериментів.

На основі дослідження розроблені практичні рекомендації для учителів і тренерів, які спрямовані на використання фізичного виховання і спорту в закладах інтернатного типу з метою індивідуалізації соціальної адаптації дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування, та впроваджені до навчально-виховного процесу.

У третьому розділі роботи «*Дослідження рівня прояву індивідуально-особистих якостей та фізичного розвитку дітей-сиріт*» здійснено аналіз зміни морфологічних показників і рухових якостей та психологічних особливостей дітей-сиріт та дітей, які виховуються в сім'ях підліткового та юнацького віку.

У той же час наші дослідження фізичного розвитку й кардіореспіраторного апарату дітей, які виховуються в різних умовах, показали, що діти-сироти відстають у розвитку від своїх однолітків, які мають батьків і мешкають у сім'ях. У 12-13 років діти-сироти вже починають відставати у фізичному розвитку, однак вірогідної різниці в показниках фізичного розвитку, дихальної і серцево-судинної систем не було виявлено ($p > 0,05$).

У 15-16 років розбіжність результатів фізичного розвитку у дітей-сиріт і дітей з сімей вірогідно зростає: маси тіла у дівчат до 20,9% ($p < 0,01$), у юнаків – 21,8% ($p < 0,01$); довжини тіла у юнаків до 8,5% ($p < 0,01$). Результати показників довжини тіла у дівчат зросли на 3,6%; окружності грудної клітки у дівчат – на 5,1%, у юнаків – на 5,4%; ЖЄЛ у дівчат – на 6,7%, у юнаків – на 7,9%; ЧСС у дівчат – на 1,9%, у юнаків – на 2,8%; систолічний артеріальний тиск (САТ) у дівчат – на 3,6%, у юнаків – на 6,2%; діастолічний артеріальний тиск (ДАТ) у дівчат – на 7,5%, у юнаків – на 7%, але ці зрушення не достовірні ($p > 0,05$).

Наші дослідження щодо виявлення динаміки фізичного розвитку дітей, які виховуються в сім'ях (рис. 1а) показують поступові зміни показників. Так, за три роки довжина тіла у дівчат збільшилася на 4,7% ($p < 0,01$), у юнаків – на 11% ($p < 0,001$); маса тіла у дівчат – на 21,1% ($p < 0,01$), у юнаків – на 29,7% ($p < 0,001$); окружність грудної клітки у дівчат – на 8,5% ($p < 0,001$), у юнаків – на 12,7% ($p < 0,001$); життєва ємність легень у дівчат – на 18,7% ($p < 0,05$), у юнаків – на 12,6% ($p < 0,05$); частота серцевих скорочень у дівчат – на 5,4% ($p < 0,001$), у юнаків – на 6,2% ($p < 0,001$). У показниках артеріального тиску теж було визначено приріст даних, але вірогідної різниці не було виявлено ($p > 0,05$).

У той же час приріст показників фізичного розвитку й кардіореспіраторного апарату у дітей-сиріт має менш значні зміни (рис. 1б). У дівчат і юнаків збільшилася довжина тіла відповідно на 1,9% і 3,4%, маса тіла – на 5,2% і 11,6%, окружність грудної клітки (ОГК) – на 4,5% і 8,2%, життєва ємність легень (ЖЄЛ) – на 15,5% і 7,8%, частота серцевих скорочень (ЧСС) – на 2,8% і 3,2%, систолічний артеріальний тиск (САТ) – на 3% і 2,4%, діастолічний артеріальний тиск (ДАТ) – на 5,8% і

3,1%, однак вірогідність не була виявлена ($p > 0,05$). Це може свідчити про гальмуючий розвиток дітей-сиріт, який пов'язаний з умовами мешкання і, перш за все, якістю харчування, недостатньою руховою активністю, а також як негативний наслідок генетичних впливів на розвиток систем організму.

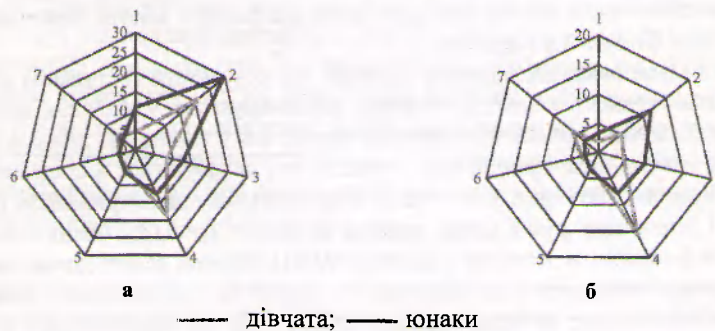

Рис. 1. Зміна показників фізичного розвитку і кардіореспіраторного апарату дітей, які виховуються в сім'ях (а) та дітей-сиріт (б) в період 12-13 і 15-16 років, %

- 1 – довжина тіла; 2 – маса тіла; 3 – окружність грудної клітки;
4 – життєва ємність легень; 5 – частота серцевих скорочень;
6 – систолічний артеріальний тиск; 7 – діастолічний артеріальний тиск

За всіма показниками фізичного розвитку і кардіореспіраторного апарату діти-сироти не мають вірогідного приросту ($p > 0,05$) (рис. 2), на відміну від їх однопілітків, які виховуються в сім'ях, це свідчить, що вони відстають у розвитку.

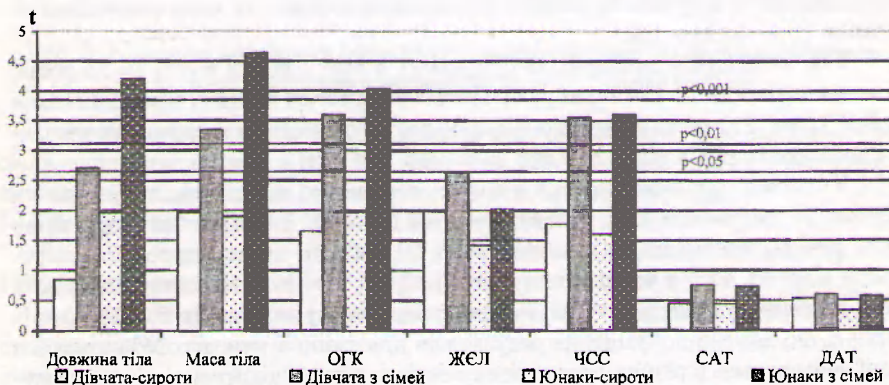

Рис. 2. Числові значення t-критерію і вірогідні рівні (p) зміння показників фізичного розвитку й кардіореспіраторного апарату в період 12-13 і 15-16 років (n=50)

Порівняльний аналіз розвитку рухових якостей дітей-сиріт та дітей, які виховуються в сім'ях підліткового періоду (12-13 років) свідчить, що за фізичним розвитком діти зі спеціалізованих закладів інтернатного типу, не відстають від своїх однолітків, які навчаються у загальноосвітніх школах.

Це пов'язано, перш за все, з тим, що діти цього віку менше потрапляють під вплив негативних звичок (паління, алкоголь тощо) і мають бажання займатися різними фізичними вправами.

Проведене нами дослідження виявило, що результати тестування стану фізичної підготовленості юнаків 15-16 років, які виховуються у закладах інтернатного типу, в більшості показників вірогідно нижчі, ніж у хлопців із загальноосвітніх шкіл. Так, значно нижчі результати у юнаків, які виховуються в спеціалізованих закладах інтернатного типу, в бігу на 60 м ($p < 0,05$), бігу на витривалість ($p < 0,05$), згинанні і розгинанні рук в упорі, лежачи на підлозі ($p < 0,01$), човниковому бігу ($p < 0,01$) та у стрибку в довжину з місця ($p < 0,001$). Фізичні якості дівчат того ж віку з інтернату також нижчі, але вірогідність різниці їх з результатами дівчат із загальноосвітньої школи не була виявлена ($p > 0,05$). Під час комплексного тестування на гнучкість як у хлопців, так і у дівчат, які виховуються в спеціалізованих закладах інтернатного типу, не була виявлена вірогідна різниця ($p > 0,05$).

Перш за все, отримані результати свідчать про те що у дітей-сиріт недостатня рухова діяльність, оскільки школа-інтернат – це заклад закритого або напівзакритого типу, в якому сфера спілкування й діяльності вихованців обмежена, що гальмує процеси їх інтелектуального розвитку й соціалізації; тут має місце надмірна заорганізованість, яка негативно позначається на вихованні у школярів самостійності, відповідальності, активності тощо.

Проведені чотирирічні дослідження дівчат і юнаків середнього та старшого шкільного віку не однакового соціального положення мали різну динаміку зміни рухових якостей.

Так, результати повторного тестування дівчат з сімей віком 15-16 років, по відношенню до 12-13-річних, в більшості показників не мали вірогідних змін ($p > 0,05$) (рис. 3), однак отримано більш високі результати в показниках згинання і розгинання рук в упорі, лежачи на підлозі ($p < 0,001$).

У юнаків, що виховуються в сім'ях, переважно від дівчат, покращилися результати тестування всіх рухових якостей (рис. 3). В той же час достовірно кращі результати показано юнаками в 15-16 років по відношенню до попереднього відрізка часу в човниковому бігу ($p < 0,05$), згинанні та розгинанні рук в упорі, лежачи на підлозі ($p < 0,05$) і стрибку в довжину з місця ($p < 0,001$). Аналіз показує, що значне покращення результатів пов'язано з тим, що 26% юнаків з сімей займаються в різних спортивних секціях, а інші додатково використовують фізичні вправи під час ранкової зарядки та інших заходах в сім'ях (трудові процеси, прогулянки тощо).

Дівчата-сироти, на відміну від їх одноліток з сімей, при повторному тестуванні рухових якостей мають трохи інші показники (рис. 3). Не дивлячись на те, що покращилися результати швидкості, витривалості, гнучкості, спритності та швидкісно-силових якостей ($p > 0,05$), достовірно покращилися лише показники згинання і розгинання рук в упорі, лежачи на підлозі ($p < 0,01$). Показники тестування у юнаків-сиріт віком 15-16 років по відношенню до попереднього віку, залишилися майже без змін ($p > 0,05$): швидкість ($t = 0,54$), витривалість ($t = 0,80$), гнучкість ($t = 1,11$), сила ($t = 0,46$), спритність ($t = 1,12$) та швидкісно-силові якості ($t = 1,10$). На наш погляд незначні зміни в розвитку фізичних якостей юнаків-сиріт пов'язані з тим, що в цьому віці юнаки утрачають бажання займатися фізичними вправами, лише 7% з них займаються в спортивних секціях, більшість з них мають шкідливі звички й агресивні до свого соціального становища.

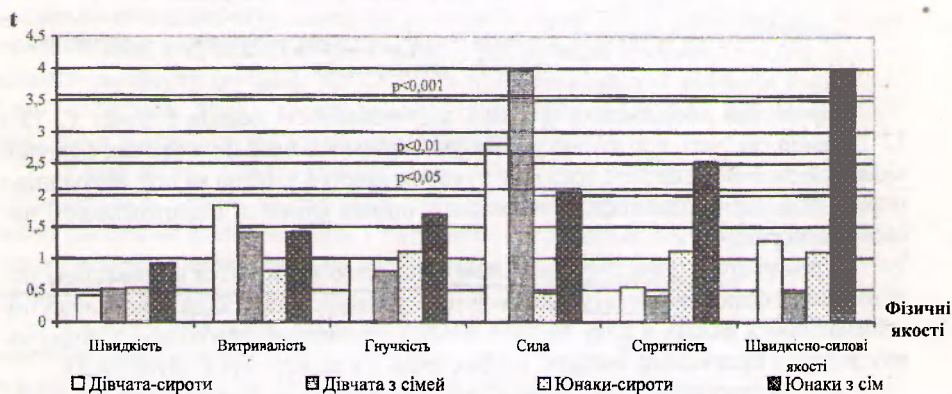

Рис. 3. Кількісні показники t-критерію і вірогідні рівні (p) зміни показників фізичних якостей в період 12-13 і 15-16 років (n=50)

У відсотковому відношенні дівчата-сироти практично не відстають від своїх одноліток з сімей в прирості фізичних якостей (рис. 4а). Так, результати швидкості у дівчат-сиріт і дівчат з сімей відповідно покращилися на 15,4% і 14,5%, витривалості – на 9,9% і 9,6%, гнучкості – на 8,9% і 9,2%, сили – на 39,6% і 39%, спритності – на 1,8% і 1,9% та швидкісно-силових якостей – на 1,8% і 1,5% ($p > 0,05$).

У юнаків відсоткова різниця вікового приросту показників фізичних якостей має значно більшу розбіжність, ніж у дівчат (рис. 4б), швидкість покращилась у юнаків з сімей на 8%, а у юнаків-сиріт всього на 3,7%, витривалість відповідно – на 10,4% і 1%, гнучкість – на 22,2% і 16%, сила – на 33,3% і 8%, спритність – на 8% і 2,9% та швидкісно-силові якості – на 10,4% і 3,5%.

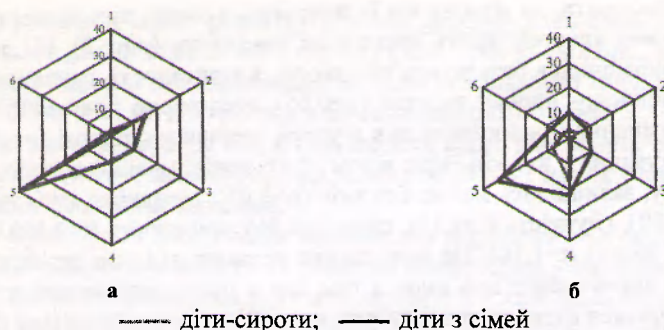

Рис. 4. Зміна показників розвитку фізичних якостей дівчат (а) і юнаків (б) сиріт і які виховуються в сім'ях в період 12-13 і 15-16 років, %

1 – швидкісно-силові якості; 2 – швидкість; 3 – витривалість; 4 – гнучкість;
5 – сила; 6 – спритність

Проведені дослідження фізичної підготовленості юнаків і дівчат 12-13 і 15-16 років свідчать про те, що участь учнів тільки в шкільних уроках фізичної культури не зовсім сприяє розвитку рухових якостей і, перш за все, виконанню нормативів державних тестів і нормативів оцінки фізичної підготовленості населення України.

Крім цього в старшому шкільному віці різко знижується мотиваційна основа занять фізичною культурою, особливо у дітей-сиріт, у яких також відсутнє стимулювання занять з боку батьків. Тому є очевидним необхідність додаткових занять у спортивних секціях, клубах тощо і, в першу чергу, дітей-сиріт.

Порівняння показників соціально-психологічної адаптації дітей, які виховуються в школах-інтернатах і звичайних сім'ях свідчить про те, що в більшості використаних тестів діти-сироти мають вірогідну різницю ($p < 0,001-0,05$) результатів. Найчастіше це виявляється в підвищеній тривожності, емоційній напруженості, психічному стомленні, емоційному стресі, підвищеній чутливості до різного роду перешкод, неготовності долати труднощі, зниженні потреб у досягненнях успіху, підвищеній агресивності, недовірливості, запальності, нестриманості, надмірній імпульсній активності, емоційній холодності, відході в себе, порушенні емоційних контактів з оточуючими, наростанні пасивності, депресії тощо.

Реакції вихованців інтернату психологічно збіднені, мають самозахисний характер. Вони частіше звертаються до дорікань, звинувачень, погроз, тобто до реакцій самозахисного типу, що свідчить про недостатній розвиток особистості, про постійне прагнення перекласти відповідальність за ситуацію на інших. Це непродуктивний шлях переживання критичних ситуацій. За допомогою аналізу

індексів визначення самостійності й агресивності ми дійшли висновку, що самостійність дітей з інтернату нижча, ніж у їх однолітків із звичайних шкіл. Водночас агресивність частіше спрямована на інших, на відміну від дітей, які виховуються в сім'ях.

У цілому, спираючись на дані, отримані після аналізу результатів опитувань можна відмітити, що показники самооцінки у дітей-сиріт дуже низькі. Це є фактичним підтвердженням низького рівня «Я-концепції», самовідношення, на основі якого у дітей, які залишились без батьків будуються дезадаптивні взаємовідносини з оточуючими.

Усвідомлення своєї індивідуальності узгоджується з інтересом до себе, з прагненням до самопізнання. Вивчення анкет підлітків, які виховуються в різних умовах, показує, що підлітки з інтернату мають розмите уявлення про своє «Я».

Кореляційний аналіз кількісних даних стосовно впливу «Я-концепції» на соціально-психологічну адаптацію у дівчат з сімей 15-16 років виявив тісний взаємозв'язок неприйняття себе і відходу від рішення проблем ($r=0,64$) та емоційного комфорту ($r=0,63$), що свідчить про перекладання рішення своїх проблем на батьків. Також досить висока кореляційна залежність між неприйняттям себе в залежності від зовнішнього вигляду ($r=0,61$).

У той же час дівчата-сироти мають дещо іншу тенденцію взаємозалежності показників. Якість неприйняття себе корелює з прийняттям інших ($r=0,57$), тобто дівчата не впевнені в собі і потребують сторонньої підтримки. Але найбільший взаємозв'язок виявлено між емоційними дискомфортом і тривожністю ($r=0,75$), яка його викликає.

Юнаки 15-16 років, які виховуються в сім'ях, мають інший взаємозв'язок психологічних якостей, ніж дівчата цього віку. Високий рівень кореляції мають показники інтелекту та спілкування ($r=0,77$), а середній визначено між прийняттям себе і задовольністю собою ($r=0,51$) та домінуванням над іншими ($r=0,52$). Крім цього, встановлено, що тривожність пов'язана з внутрішнім локусом контролю ($r=0,64$).

Юнаки цього віку, які виховуються в інтернаті прийняття себе, переважно, пов'язують з внутрішнім локусом контролю ($r=0,65$), який дозволяє стримувати прояв особистих якостей. Тривожність, що виникає у юнаків-сиріт, пов'язана з емоційним дискомфортом ($r=0,61$).

Кожній дитині властиві певні страхи. Проте, якщо їх дуже багато, то можна говорити про прояви тривожності в характері дитини. До теперішнього часу ще не вироблено певної точки зору на причини виникнення тривожності. Але більшість учених вважає, що одна з основних причин полягає в порушенні дитячо-батьківських відносин, не говорячи вже про дітей, які виховуються в школах-інтернатах.

Діти-сироти в 12-13 років за всіма показниками особистої тривожності, окрім «магічної тривожності» ($p > 0,05$), мають вірогідно вищі результати ($p < 0,001-0,05$), ніж їх однолітки з сімей. У 15-16 років показники тривожності в обох групах знизилися, але різниця між показниками дітей-сиріт і дітей, які виховуються в сім'ях, залишилася вірогідною ($p < 0,001-0,01$), крім «магічної тривожності» ($p > 0,05$).

На підставі отриманих шкальних оцінок у 12-15 років видно, що рівень тривожності у дітей, які виховуються в сім'ях за всіма шкалами дорівнює 2 «стінам», а у дітей-сиріт – 4 (за шкільною, самооцінною і міжособовою тривожностями) та 5 (за логічною тривожністю).

Визначення загальної тривожності дозволило нам переконатися в тому, що в порівнянні з дітьми з сімей, де рівень тривожності нормальний, у дітей-сиріт – цей рівень – найвищий.

Таким чином, діти, які залишилися без батьків належать до групи ризику, дуже гостро сприймають навколишній світ, мають багато проблем у міжособистісному спілкуванні, дуже часто вони стають замкнуті, їх мало цікавлять питання, які обговорюють у групі їх однолітки, а тому вони гірше за своїх однолітків з сімей здатні адаптуватися до умов існування, що змінюються.

Порівняльний аналіз взаємозалежності соціально-психологічної адаптації та особистої тривожності дівчат з сімей визначив досить високу кореляцію ($r = 0,61$) між міжособистісною тривожністю та конфліктами з іншими. У той же час дівчата-сироти цього ж віку мають більший діапазон взаємозалежності різних якостей. Так, неприйняття себе корелює зі шкільною тривожністю ($r = 0,60$), загальна тривожність з внутрішнім локусом контролю ($r = 0,69$) та магічною тривожністю ($r = 0,63$), прийняття себе корелює зі шкільною ($r = 0,60$) та магічною ($r = 0,65$) тривожністю.

Юнаки, що мешкають зі своїми батьками, мають значну кореляційну залежність між міжособистісною тривожністю і конфліктністю з іншими ($r = 0,62$), яка виникає під час різних сварок. Міжособистісна тривожність пов'язана з емоційним дискомфортом ($r = 0,58$), яка не рідко виникає в сім'ях. Деяку іншу кореляційну залежність мають тести міжособистісної тривожності по відношенню до соціально-психологічної адаптації у дітей-сиріт 15-16 років. Так, як і у дівчат-сиріт, у хлопців, які не мають батьків, є кореляційна залежність між міжособистісною тривожністю та конфліктами з іншими ($r = 0,66$), а також між магічною тривожністю та емоційним дискомфортом ($r = 0,65$), зовнішнім локусом контролю ($r = 0,56$), самооцінною тривожністю і внутрішнім локусом контролю ($r = 0,62$).

У сучасному житті стреси виконують значну роль. Вони впливають на поведінку людини, її працездатність, здоров'я, взаємостосунки з оточуючими і в сім'ї. У зв'язку з цим ми зробили порівняльний аналіз рівня переборювання

стресових ситуацій дітьми з повних сімей і дітьми-сиротами. За допомогою методики стрес-співволодіючої поведінки ми з'ясували, як діти справляються з проблемами, труднощами і неприємностями в їх житті. За всіма шкалами цієї методики ми отримали вірогідні різні результати дітей-сиріт і дітей з сімей як в 12-13 років, так при повторному тестуванні в 15-16 років.

Виявлено, що дані отримані за шкалою «вирішення проблем», у дітей-сиріт як в 12-13 так і 15-16 років у два рази менші, ніж у їх однолітків з сімей: в 12-13 років – у дівчат ($p < 0,01$), у хлопців ($p < 0,01$); в 15-16 років у дівчат ($p < 0,01$), у юнаків ($p < 0,001$). Це свідчить про те, що діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування вирішують свої проблеми важче за дітей із сімей.

За шкалою «пошук соціальної підтримки», ми отримали результати дітей-сиріт майже в 3 рази менші. Так, в 12-13 років – дівчата ($p < 0,001$), хлопці ($p < 0,001$); в 15-16 років – дівчата ($p < 0,001$), хлопці ($p < 0,001$), тобто діти-сироти на відміну від дітей з сімей більш розраховують на свої можливості і не очікують на чийсь підтримку, хоча більш ніж їх однолітки з сімей потребують цього.

Результати визначення показників стрес-співволодіючої поведінки за шкалою «уникнення» у дітей-сиріт та дітей з сімей також мають достовірні розбіжності: у 12-13 років – дівчата ($p < 0,05$), хлопці ($p < 0,05$); в 15-16 років – дівчата ($p < 0,01$), хлопці ($p < 0,01$). Так, діти-сироти в стресових ситуаціях, мають поведінку, яку можна визначити як стратегію виникнення або відхилення.

Дівчата-сироти цього ж віку уникають рішення проблем і потребують пошуку соціальної підтримки ($r = 0,68$). Крім цього дівчата-сироти уникають рішення проблем, що пов'язані із залежністю від умов їх життєдіяльності ($r = 0,59$) та станом зовнішнього локусу контролю ($r = 0,55$).

Юнаки з сімей, також, як і дівчата, такого ж соціального стану, рішення своїх проблем пов'язують з домінуванням стійкого їх стану в суспільстві ($r = 0,65$). У той же час, уникнення вирішення проблем пов'язано з емоційним комфортом ($r = 0,59$) та внутрішнім локусом контролю ($r = 0,55$).

У юнаків-сиріт відхід від розв'язання проблем тісно пов'язаний з пошуком соціальної підтримки ($r = 0,64$), а втеча від цих проблем виникає через соціальний дискомфорт ($r = 0,62$).

Таким чином, діти, які виховуються в інтернаті, як у підлітковому, так і в юнацькому віці, відрізняються від своїх однолітків відповідного віку, які навчаються в загальноосвітніх школах і живуть у нормальних сім'ях, суттєвим відставанням у соціальній компетентності, хоча рівень самостійності у них вищий, ніж у звичайних школярів. Діти-сироти мають більш низький інтерес до соціального життя, гірше ставляться до себе, своїх обов'язків та гірше спілкуються з іншими.

Відсутність сімейних умов виховання значно знижує у дітей-сиріт рівень пристосовних можливостей. Діти, які виховуються в інтернаті нижче оцінюють

себе та приймають друзів, ніж їх однолітки з сімей. Також очевидно, що знижені функції міжособового спілкування дітей-сиріт призводять до зростання кількості конфліктогенних факторів у їх повсякденному житті та підвищують рівень їх конфліктності. При цьому, причини своїх проблем вони не шукають у собі, а пояснюють їх зовнішніми факторами, які не залежать від них. У зв'язку з наявністю сукупності перелічених властивостей особистості діти-сироти та діти, які залишилися без опіки батьків часто переживають емоційний дискомфорт.

Слід також відзначити, що з віком поглиблюються негативні процеси в психіці дітей-сиріт, які заважають соціальній адаптації і потребують застосування ефективних засобів їх корекції, запобіганням цього можуть бути активні заняття фізичними вправами і різними видами спорту.

У четвертому розділі *«Вплив занять різними видами спорту на формування функцій і систем організму, розвиток фізичних якостей та соціальну адаптацію дітей-сиріт»* розглянуті питання щодо мотиваційних засад занять спортом у дітей-сиріт, вплив різних видів спорту на формування рухових якостей, функціональну систему і психологічні якості дітей, що виховуються в закладах інтернатного типу.

Проведені соціологічні дослідження щодо мотивації занять спортом дітей-сиріт дозволяють нам зробити такі висновки: 1) заняття дітей та підлітків, які виховуються в закладах інтернатного типу в значній мірі повинні базуватися на формуванні мотивації, яка б забезпечувала більш ефективну індивідуальну соціальну адаптацію; 2) мотивація занять спортом повинна носити багаторівневий характер: від подальших перспектив у спортивному удосконаленні до ближніх цілей і завдань, які під силу для реалізації в даний момент; 3) найбільшу мотиваційну зацікавленість виявлено під час занять футболом, спортивними іграми, легкою атлетикою, боксом, боротьбою та різними видами оздоровчої гімнастики; 4) діти 12-13 років і підлітки 15-16 років мають різні мотивації, так, молодші головним вважають емоційне задоволення від занять та потребу в похвалі, в той час, як старші, більш за все виділяють соціально-емоційний мотив та естетичне задоволення від гостроти відчуттів.

Визначено, що заняття окремими видами спорту покращують психологічні якості дітей-сиріт, що призводить до їх соціальної адаптації:

- спортивні ігри (футбол, баскетбол) у дітей 12-13 років покращують «сприйняття інших» і зменшують «втечу від рішення проблем», у 15-16 років, крім зазначених якостей, позитивно змінюються «емоційний комфорт», «сприйняття себе» та «конфлікт з іншими»;

- однороства (бокс, боротьба) в перший рік занять збільшують «сприйняття себе» та послаблюють бажання «втечі від рішення проблем», після трьох років занять цими видами спорту, крім зазначених якостей в попередньому віці

знижуються «конфлікт з іншими», «зовнішній локус контролю», «емоційний дискомфорт» та підвищується «емоційний комфорт» і «внутрішній локус контролю»;

- циклічні види спорту (лижні перегони, бігові види легкої атлетики) після першого року занять у дітей-сиріт формують якості «сприйняття себе» та «втечу від рішення проблем», після трьох років також зменшують показники «конфлікту з іншими», «внутрішнього локусу контролю»; «емоційного дискомфорту» та підвищують «зовнішній локус контролю» і «емоційний комфорт».

У п'ятому розділі «Аналіз та узагальнення результатів дослідження» проаналізовано процес соціальної адаптації дітей-сиріт засобами фізичної культури і спорту.

Проведене нами дослідження свідчить про те, що знання про реальний стан способу життя, інтересів і мотивів дітей-сиріт необхідні для корекції і активного управління освітньо-виховним процесом, упровадження оздоровчо-профілактичних заходів, втілення нових форм і засобів фізичного виховання для підвищення ефективності занять фізичною культурою і спортом та подальшої соціальної адаптації.

Результати досліджень уточнили, доповнили і внесли до теорії фізичного виховання різних груп населення дані щодо впливу занять окремими видами спорту на корекцію психологічних якостей дітей-сиріт для оптимізації їх соціальної адаптації.

ВИСНОВКИ

1. У сучасній літературі вплив занять фізичною культурою і спортом на успішність соціалізації дітей і підлітків-сиріт характеризується неоднозначно й узагальнено. Практично відсутні дані щодо ефективності впливу на процес соціалізації дітей-сиріт різних видів фізкультурної і спортивної діяльності, тому стає очевидним необхідність більш детального вивчення цієї актуальної для суспільства проблеми.

2. Встановлено, що показники фізичного розвитку кардіореспіраторного апарату дітей-сиріт і дітей з сімей в 12-13-річному віці достовірної різниці між групами не мають ($p > 0,05$), в той же час в 15-16-річному віці розбіжність результатів достовірно зростає на користь дітей з сімей: маса тіла у дівчат на 20,9% ($p < 0,01$), у юнаків – 21,8% ($p < 0,01$); довжина тіла у юнаків на 8,5% ($p < 0,01$). В інших результатах достовірної різниці ($p > 0,05$) не визначено.

3. Фізичний розвиток, серцево-судинна й дихальна системи у дітей-сиріт і дітей з сімей протягом чотирьох років мають не однакові темпи розвитку. Так, за чотири роки у дітей з сімей достовірно збільшилися показники довжини тіла у дівчат на 4,7% ($p < 0,01$) у юнаків на 11% ($p < 0,001$), маси тіла відповідно на 21,1% ($p < 0,01$) і 29,7% ($p < 0,001$), окружності грудної клітки – на 8,5% ($p < 0,001$)

і 12,7% ($p < 0,001$), життєвої ємності легень – на 18,7% ($p < 0,05$) і 12,6% ($p < 0,05$), та знизилася частота серцевих скорочень – на 5,4% ($p < 0,001$) і 6,2% ($p < 0,001$). У той же час у юнаків та дівчат сиріт, не дивлячись на покращення показників фізичного розвитку і показників серцево-судинної системи, вірогідного приросту за досліджувані чотири роки не отримано ($p > 0,05$). Це свідчить про гальмування розвитку дітей-сиріт, яке пов'язано з умовами мешкання і якістю харчування, недостатньою руховою активністю, а також, як результат негативного наслідку генетичних впливів на розвиток організму.

4. Розвиток рухових якостей дітей-сиріт і дітей з сімей свідчить про те, що у хлопців 12-13 років відсутня достовірна ($p > 0,05$) різниця між результатами проведеного тестування, в той же час у юнаків 15-16 років, що виховуються в спеціалізованих закладах інтернатного типу виявлено значно нижчі результати в бігу на 60 м – на 0,08 с ($p < 0,05$) і 1500 м – на 89,4 с ($p < 0,05$), згинанні і розгинанні рук в упорі, лежачи на підлозі – на 11,6 разів ($p < 0,01$), човниковому бігу – на 0,9 с ($p < 0,01$) та в стрибку в довжину з місця – на 21,6 см ($p < 0,001$). Рівень рухових якостей дівчат цього ж віку з інтернату також нижчий, але різниця їх не вірогідна ($p > 0,05$). Отримані результати обумовлені тим, що у юнаків-сиріт знижується мотивація занять фізичною культурою та спортом і вони більше піддаються негативному впливу паління, вживанню алкогольних напоїв та іншого, так як контроль за їх діяльністю з боку батьків відсутній.

5. Показники рівня розвитку рухових якостей за чотири роки покращились у дітей з сімей у згинанні і розгинанні рук в упорі, лежачи на підлозі у дівчат – на 7,1 разів і юнаків – на 5,8 разів ($p < 0,05$), в човниковому бігу у юнаків – на 0,8 с ($p < 0,05$), стрибку в довжину з місця у юнаків – на 22,3 см ($p < 0,001$), в той же час у юнаків і дівчат сиріт, крім згинання і розгинання рук в упорі, лежачи на підлозі у дівчат – на 6,7 разів ($p < 0,01$) результати достовірно не покращилися.

Установлено, що відсутність позитивних зрушень у розвитку зазначених фізичних якостей пов'язана з недостатньою руховою активністю, яка здійснюється переважно на уроках фізичної культури, тому є необхідність для дітей-сиріт додаткових занять у спортивних секціях, клубах тощо.

6. Рівень прояву психологічних якостей дітей та підлітків, які виховуються в різних умовах не однаковий. У 12-13-річних дітей-сиріт, по відношенню до дітей з сімей, показники соціально-психологічної адаптації знижені. Так, у дівчат і хлопців сиріт нижче «сприйняття себе» відповідно на 27,2% і 43,4% ($p < 0,05$), «внутрішній локус контролю» – на 48,3% і 77,6% ($p < 0,01$), «емоційний комфорт» – на 47,5% і 55% ($p < 0,01$) та вище – «конфлікт з іншими» – на 52,2% ($p < 0,05$) і 122% ($p < 0,01$), «зовнішній локус контролю» – на 55% і 53,1% ($p < 0,01$), «емоційний дискомфорт» – на 42,5% і 58,8% ($p < 0,01$) та «втеча від рішення проблем» у хлопців – на 91,5% ($p < 0,05$).

У 15-16-річних підлітків-сиріт, поряд з зазначеною різницею результатів тестування у молодших, так, у юнаків поглибились «сприйняття себе» – на 51,1% ($p < 0,05$), «конфлікт з іншими» – на 119,0% ($p < 0,001$), «внутрішній локус контролю» – на 63,4% ($p < 0,001$) та «утікання від рішення проблем» – на 88,9% ($p < 0,01$), а також у дівчат «внутрішній локус контролю» – на 55% ($p < 0,001$) і «емоційний комфорт» – на 50% ($p < 0,01$).

Це обумовлено тим, що з віком у підлітків-сиріт переважно проявляються негативні сторони психологічної діяльності, які пов'язані з умовами життя, тому виникає необхідність застосування корекційних засобів для їх соціальної адаптації.

7. Заняття окремими видами спорту позитивно впливають на формування психологічних якостей дітей та підлітків сиріт.

Спортивні ігри (футбол, баскетбол) формують у дітей 12-13 років покращення «сприйняття інших» і зменшення «втечі від рішення проблем» ($p < 0,05$); у 15-16 років, крім зазначених якостей, підвищується «емоційний комфорт», «сприйняття себе» та зменшується «конфлікт з іншими» ($p < 0,05$).

Одноборства (бокс, боротьба) впливають на формування у дітей 12-13 років якості «сприйняття себе» та послаблення бажання «втечі від рішення проблем» ($p < 0,05$); у 15-16 років поряд з зазначеними в попередньому віці якостями знижується рівень «конфлікту з іншими», «зовнішнього локусу контролю», «емоційного дискомфорту» та підвищують показники «емоційного комфорту» і «внутрішнього локусу контролю» ($p < 0,05$).

Циклічні види спорту (лижні перегони, бігові види легкої атлетики) переважно впливають на формування у дітей 12-13 років якості «сприйняття себе» та «втечу від рішення проблем» ($p < 0,05$); в 15-16 років також покращуються і показники зниження «конфлікту з іншими», «внутрішнього локусу контролю» і «емоційного дискомфорту» та підвищення «зовнішнього локусу контролю» та «емоційного комфорту» ($p < 0,05$).

8. Виявлено тісний взаємозв'язок впливу рівня «Я-концепції», явної тривожності та стрес-співволодіючої поведінки на соціальну адаптацію дівчат-сиріт: якість неприйняття себе корелює з прийняттям інших ($r = 0,57$), що свідчить про невпевненість у собі і необхідність сторонньої підтримки; емоційним дискомфортом і тривожністю ($r = 0,75$), яка його викликає; та юнаків-сиріт – прийняття себе з внутрішнім локусом контролю ($r = 0,65$), який дозволяє стримувати прояв особистих якостей; тривожність пов'язана з емоційним дискомфортом ($r = 0,61$); відхід від рішення проблем тісно пов'язаний з пошуком соціальної підтримки ($r = 0,64$), а утікання від рішення проблем виникає через соціальний дискомфорт ($r = 0,62$).

Знання взаємозалежності окремих складових психологічного стану дітей та підлітків сиріт дає змогу враховувати вплив різних факторів на оптимізацію соціальної адаптації.

9. Розроблені практичні рекомендації, які засновані на використанні найбільш ефективних методик діагностування психологічних якостей, їх корекції засобами фізичної культури і занять різними видами спорту, дають змогу індивідуалізувати і підвищувати ефективність процесу соціальної адаптації дітей-сиріт.

До подальших напрямків дослідження соціальної адаптації дітей та підлітків сиріт вважаємо за доцільне віднести:

- визначення впливу на соціальну адаптацію дітей-сиріт інших видів спорту, які не було розглянуто в роботі;
- прослідкувати подальший прояв психологічних якостей у дорослих і, перш за все, студентської молоді, які виховувались у дитячих будинках інтернатного типу з урахуванням їх занять фізичною культурою і спортом.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Хлебцевич К.В. Мотивація навчально-фізкультурної і спортивної діяльності дітей, позбавлених батьківського піклування // IX Міжнародний науковий конгрес «Олімпійський спорт і спорт для всіх» 20-23 вересня 2005 р. – Видавництво НУФВСУ «Олімпійська література», 2005. – С. 209.
2. Хлебцевич К.В. Вплив фізичного виховання на стан здоров'я дітей-сиріт // Актуальні проблеми фізкультурної освіти: Матеріали II електронної наукової конференції (18 травня 2006 р.). – Харків: Харківський національний пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди, 2006. – С. 43-44.
3. Хлебцевич К.В., Мулик В.В. Особливості соціально-психологічної адаптації дітей-сиріт засобами фізичної культури // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. Вип. 35. Серія: педагогічні науки. – Чернігів: ЧДПУ, 2006. – №35. – С. 462-466.
4. Хлебцевич К.В. Основи формування особистості дітей-сиріт засобами фізичного виховання і спорту // II міжнародная електронная конференция «Физическое воспитание и спорт в высших учебных заведениях», 6 июня 2006 года. Сборник статей под ред. проф. Ермакова С.С. – Харьков-Белгород-Красноярск, 2006. – С. 93-95.
5. Хлебцевич К.В. Рівень розвитку фізичних якостей вихованців спеціальних закладів для дітей-сиріт // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Вип. 9, 2006. – С. 22-24.
6. Хлебцевич К.В., Мулик В.В. Вікові зміни фізичних якостей дітей, які виховуються в сім'ях і дітей-сиріт у підлітковому та юнацькому віці // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Вип. 10, 2006. – С. 8-12.

7. Хлебчевич К.В. Вплив спортивних ігор та одноборств на формування психологічних якостей студентів-сиріт // III международная электронная конференция «Проблемы и перспективы развития спортивных игр и единоборств в высших учебных заведениях», 6 февраля 2007 года. Сборник статей под ред. проф. Ермакова С.С. – Харьков-Запорожье-Белгород-Красноярск, 2006. – С. 123-126.

8. Хлебчевич К.В. Вплив занять спортивними іграми на корекцію процесу соціальної адаптації дітей-сиріт // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наукова монографія за редакцією проф. Єрмакова С.С. – Харків: ХДАДМ (ХХП), 2007. – №1. – С. 151-154.

9. Хлебчевич К.В. Мотивація спортивної діяльності дітей-сиріт // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наукова монографія за редакцією проф. Єрмакова С.С. – Харків: ХДАДМ (ХХП), 2007. – №3. – С. 157-160.

АНОТАЦІЇ

Хлебчевич Катерина Віталіївна. Соціальна адаптація дітей-сиріт заходами фізичного виховання і спорту. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту за спеціальністю 24.00.02 – Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення. – Харківська державна академія фізичної культури, Харків, 2007.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню морфо-функціональним особливостям, розвитку рухових якостей та психологічним особливостям дітей-сиріт у порівнянні з дітьми з сімей, віком 12-13 та 15-16 років, а також їх змін протягом чотирьох років з використанням занять фізичною культурою. Виявлено вплив занять фізичними вправами та окремими видами спорту на формування специфічних психологічних якостей дітей і підлітків-сиріт.

На основі проведених досліджень розроблено і впроваджено в практичну діяльність методичні рекомендації щодо індивідуального використання занять фізичними вправами та різними видами спорту дітей-сиріт з метою їх соціальної адаптації.

Ключові слова: діти-сироти, фізичні вправи, види спорту, соціальна адаптація, психологічні та рухові якості.

Хлебчевич Екатерина Витальевна. Социальная адаптация детей-сирот средствами физического воспитания и спорта. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по физическому воспитанию и спорту по специальности 24.00.02 – физическая культура, фи-

зическое воспитание различных групп населения – Харьковская государственная академия физической культуры, Харьков, 2007.

Диссертация посвящена обоснованию использования средств физического воспитания и спорта для социальной адаптации детей-сирот. Сравнительный анализ психологических качеств у детей-сирот и детей из семей выявил существенное их различие в социальной компетентности, хотя уровень самостоятельности у детей-сирот выше, чем у обычных школьников. Дети-сироты имеют значительно меньший интерес к социальной жизни, хуже относятся к себе, к своим обязанностям, конфликтны, ниже оценивают себя и воспринимают друзей. При этом причины своих проблем они не ищут в себе, а объясняют их внешними факторами, которые не зависят от них. С возрастом у детей-сирот углубляются негативные процессы психики, которые препятствуют социальной адаптации и требуют использования эффективных средств их коррекции, главными из которых могут быть активные занятия физическими упражнениями и различными видами спорта.

Социологические исследования, касающиеся мотивации занятий спортом детей-сирот, позволили сделать нам следующие выводы: занятия детей и подростков, воспитывающихся в интернатах, в значительной степени должны базироваться на формировании мотивации, которая бы обеспечивала более эффективную индивидуальную социальную адаптацию; мотивация занятий спортом должна носить многоуровневый характер (от последующих перспектив в спорте высших достижений до ближайших целей и задач, которые по силам для реализации в данный момент). Большая мотивационная заинтересованность выявлена в занятиях футболом, спортивными играми, легкой атлетикой, боксом, борьбой и различными видами оздоровительной гимнастики. Дети и подростки-сироты имеют разную мотивацию: младшие главным считают эмоциональное удовлетворение от занятий и потребность в похвале, в то время как старшие больше всего выделяют социально-эмоциональный мотив и эстетическое удовлетворение от занятий.

Проведенные нами исследования по определению воздействия различных видов спорта на коррекцию и становление психологических качеств детей-сирот дали положительный эффект.

Так, спортивные игры (футбол, баскетбол) за первый год занятий улучшают «восприятие других» и уменьшают «уход от решения проблем». После четырех лет занятий, кроме представленных качеств улучшаются «эмоциональный комфорт», «восприятие себя» и уменьшается «конфликт с другими». Единоборства (бокс, борьба) позволяют улучшить «восприятие себя» и ослабить желание «ухода от решения проблем» в течении года занятий, после четырех лет занятий также снижаются показатели «конфликта с другими», «внешний локус контроля», «эмоциональный дискомфорт». Циклические виды спорта

(лыжные гонки, беговые виды легкой атлетики) после одного года занятий положительно формируют качества «принятия себя» и «уход от решения проблем», а после четырех лет занятий добавляется снижение показателей «конфликта с другими», «внутренний локус контроля» и «эмоционального дискомфорта».

В результате проведенных исследований разработаны практические рекомендации, которые нашли применение в общеобразовательной школе-интернате I-III степеней для детей-сирот и детей, лишенных родительской заботы с. Кочеток, общеобразовательной школе-интернате I степени для детей-сирот и детей, лишенных родительской заботы, №4 м. Харькова, Харьковском областном высшем училище физической культуры и спорта и Харьковской государственной академии физической культуры.

Ключевые слова: дети-сироты, виды спорта, социальная адаптация, психологические и двигательные качества.

Khlebcevykh Katherine Vitaliyevna. Social adaptation of children-orphans with the help of physical education and sport. – Manuscript.

The dissertation on conferring the degree of Candidate of sciences on physical education and sport on the specialty 24.00.02 – Physical culture, physical education of different groups of population. – Kharkiv State Academy of Physical Culture, Kharkiv, 2007.

The thesis is devoted to the investigation of morpho-functional peculiarities, development of motor qualities and psychological peculiarities of children-orphans against children living in families aged 12-13 and 15-16 as well as their changes for four years with the help of physical training hours and different kinds of sports on formation of specific psychological qualities of children and teenagers-orphans was brought to light.

Methodical recommendation on individual application of physical training hours as well as different kinds of sports by children-orphans with the aim of their adaptation were worked out and put into practice on the basis of investigations carried out.

Keywords: children-orphans, physical exercises, types of sport, social adaptation, psychological and motive qualities.